

S Z E L L E M É S E R K Ö L C S

(A szerző alábbi tanulmányát ifjúsági konferencián olvasta fel.)

Fiatalkoromban gyakran hallottam a fölületes szellem devizáját: az erkölcs viszonylagos! Voltaire és France nyomán vették komolyan ezt a gúnyos jeligét, mely szerint örökéletünk is attól függ, hogy halálunkkor olyan kormány van-e uralmon, mely minket hívének ismert. Bomló korokban a gúny is bomlaszt, Jézus talán azért nem élt soha a gúnynak fegyverével. A finom rothadás idején nagyobb tisztelete van a szellemnek, mint az erkölcsnek és jellemnek, s csak később, az építő, a helyreállító korszak találja meg az erkölcsön fölényeskedő szellem kellő nevét: »die Freude zu stinken«, – így mondta Nietzsche – a rosszindulatnak való örvendezés. Hogy ezt fölismerjük s leszámoljunk vele, át kell előbb élnünk a szellem fénykorát, majd hanyatlását és csődjét, hogy aztán gyűlölködés nélkül értsük meg az erkölcs haragos visszahatását.

A magyar s benne az erdélyi magyar szellemi élet erkölcsi alapjai természetesen akkor is megvoltak, amikor a fölszín sajtójában és kolportázs irodalmában a bomló erkölcs utcagyerekei pimaszkodtak. A nagyok, akik egymással szellemi harcokat vívtak, soha el nem hagyták a tiszta erkölcs népi, nemzeti, esetleg humanisztikus, vagy vallási alapjait. Kölcsey és Berzsenyi, Bajza s Döbrentei, Széchenyi és Kossuth, majd Kossuth, Kemény és Deák Ferenc, Petőfi és Vörösmarty, azután Arany és Radványi meg Vajda János, később Ady és Rákosi Jenő, legutóbb meg Babits és Szabó Dezső mindig egy etikai norma alapján tusakodtak egymással, egy szellemi tétel fölött, mely alkalmas volt arra hogy erkölcsi kategóriává nőjön a magyarságban. Mint Beethoven, úgy ők is a csillogos ég és a bennük lakozó erkölcsi törvény alatt jártak, sajnos azonban, magyar középosztályunk – nagy általánosságban! – nem volt elég művelt, hogy megértse küzdelmük hasznos, mert haladást érlelő értékét. Nem tudta, hogy az élet ellenmondások eredője és ebben a magatartásában kaptuk mi, a Trianon utáni erdélyi szellemi élet első korosztálya az itteni magyar középréteget. Ebből az ellenséges, vagy tartózkodó közönyből kellett kiemelnünk a kisebbségivé zsugorított közszellemünket egy népújító erkölcs támadásával, a példánkkal: hogy önmagunkban kell mindent újra kezdenünk!

Az erdélyi magyar nemzetiséget 1919-ben mélyen sértette a kényszerű gondolkodásbeli decentralizáció. Fejvesztésnek érezte s kezdetben csak nehezen jött rá, makacs és elszánt hasbeszélők szavára, hogy melékfeje nőtt. Hütlenségnek tartotta nemzeti szempontból, ami bibliai ér-

telemben a leghívebb aggodalom volt: elvész a nép, mely tudomány nélkül való! Középosztályunk még ma sem tudja eléggé, amit a francia és német népbe beléneveltek, hogy egy népnek legláthatóbb része a homloka, a műveltsége; nem lehet csupán szórakozásnak nézni az írást és a szellem bármilyen munkáját a kenyérszerzés egy kényelmesebb nemének. Napjainkban megint a »vér szava« zúg át Középeurópában s ebben a viharban megint első teher, amit a fedélzetről a vízbe dobnak: a műveltség! Pedig a vérrel nehéz versenyezni, és amelyik néptöredéknek, mint nekünk itt, nincs ugyanazon vérből való politikai imperiuma, annak a *műveltsége* egyetlen hallható és tiszteletreméltó, sőt tekintélyszerző felhangja. És lassú öngyilkosság volna tőlünk a nyers gazdasági harcok hevében erről az edző, első vitaminról lemondanunk. Mégis mit látunk? Már két évtizede állja fenntartó harcát az erdélyi magyar művelődés, az egyetemes magyar szellem amfiktionijája, összekötő intézménye, de az itteni magyar nép tömege alig tud róla, mivel a középosztály alig tartotta érdemesnek, hogy lefelé közvetítse. Sőt! Azt hirdeti, hogy ez a legmagasabb műveltség, melynek legalább egy emberöltőre van szüksége, míg lekerül a tömeghez, szálljon le önkényt, legyen népies, híguljon föl, mint Ady Endre Mécs Lászlóban és tegye magamagát népszerűvé a nép kedve szerint. Talán ma-holnap elhangzik a tanács is: szálljunk alá a kalendáriumhoz!...

Ennek oka a még tegnapról átörökített fölfogás, melynek komoly érveit épügy ismerem, mint társadalmi nyegle gesztusait is, hogy az átlagműveltségen és a hagyományok széles útján túl minden szellemi lépés a rothadás felé visz. Írjunk és művészkedjünk, mint Petőfi, közérthetően és népdalba kívánczva. De elfelejtkeznek arról, hogy Petőfi legszebb lírája nem került a nép szájára ma sem, utánczói a dillettantizmusig szálltak alá és hogy Arany csak részben, Vörösmarty pedig alig írt a népnek. Még látom Tisza Istvánt, amint nemes indulattal ítélkezik Kernstock fölött, aki azóta már az Uffizi-ben is kiállított. Hallom Apponyit, aki arra kéri Adyt, hogy változzék meg, és még hányan élnek közöttünk, akik csak a hízelgő szót ismerték el művészeknek. Prófétáink ostorának suhogását azonban apró erkölcs-csőszeink hazafias borzadálylallyal utasították vissza, ügyész után kiabáltak és erkölcstelenségnek bélyegezték a javítani akaró bírálat szent hevét. Egy erdélyi jólkereső fiskális vésztjóslóan dörögte fülembé 1922-ben Kós Károly nevének hallatára: »Már az erdélyiek is kezdik?!« és én akkor éreztem először jogosultnak az erdélyi génus loci külön hangját. És kezdtem kevesebbet adni a tegnapi hivatalnokosztály meg a jóemésztés gutgesinntjeinek esztétikájára, mert az idő sürgetett és a mával meg a holnappal kellett törődnünk. Meg kellett kezdenünk a belső megváltozást, hogy egészségesen változtathassunk egész népünkön.

Persze, hogy igaz: népünk minél nagyobb tömegei számára kell írunk, festenünk és a tudományt ápolunk! De nem a mai színvonalá-

hoz kell leszállnunk, hanem új mondanivalónkkal magunkhoz kell emelnünk minél több magyar embert! Ez ma már nem utópia többé! A nemzetiségi élet hétköznapi kellékeit kénytelen-kelletlen megtanultuk jórészt, akárhányan sikerrel élnek is velük; csak az a baj, hogy csupán egyénileg alkalmazzák azokat, míg a közületre való hasznosításukat ki-ki mástól várja. Nincs nemzetiségi neveltetésünk, nincs kezdeményező erőnk a közösségünk javára. Nem kárhoztathatom én a kisebbségi egyén önzését, soha egy itteni kisebbségi vagyonszerzőtől meg nem borzadtam, mivel transzylvan tapasztalatom eleddig csak annyi, hogy a szászok módosak, a románok módosodnak és mi magyarok módosulunk. Helyeslem én, ha magyar közelvvé lenne az »Enrichissez-vous!«, a »kaparj kurta, neked is lesz!« De azt a gyilkos közönyt, mely politikai parancsszó híján nem áll sorba, mikor az értelmi vezényszó népünk előtt fölcattan és éppen a középosztály szabotálja, – ezt váltig panaszolom esztendőök óta. Itt látom én az erdélyi magyar szellem gyöngé erkölcsét...

Pedig legjobb erdélyi magyar könyveink olcsó jelszavaikkal való hajigálódzás nélkül a tisztességen kívül erre a nemzeti kollektivumunkra is figyelmeztetnek! Költőink, ezek a magyar nézők, szinte a szánkba rágták a transzylvan felföldön együvé tartozásunk boldog veszélyét és hangsúlytalan szépségét. Reményik karszti képe, Áprily »Tetón«-isége, Tompa dacos magánya és Szombati Szabó éneklő lavinái fojtott költőkönnyek mellett csaltak bennünket egy közösségbe. És prózáinkban Kós ormóttan, szemérmes férfiassága, Kuncz humán kalandja, irodalmi reli-giózuma, Tamási gyermeki tájhazafisága és Nyirő önmagán gyúló nyelvének szikrái, regionális magamutogatás az egyetemes magyarság felé: mennyire egyek vagyunk, amikor mindezeket a miénknek, értünkvalóknak érezzük! Hogy fáj nekünk és hogy védekezünk, amikor odaát üzletességgel, vidékiességgel, kisszerúséggel, gascogne-i pózzal vádolnak bennünket! Folyóirataink hemzsegnek a »csakazértis« transzylvanizmus szólamaitól és napisajtónk az unalomig szajkózza, paukolja szellemünk kanton-hajlamait. Van ennek valami erkölcsi alapja? Van! És ami van, az nincs véletlenül úgy!

Mert a mai Apáczai Cseri Jánosok nem akarnak egyetlen mondat emlékével sírba szállni! Már nincsen hályog a magyar nép szemén, és nem vakok vezetnek itt világtalanokat. Ami üzletesség, fölületesség, tudatlanság és nagyképűség olvasható betűországunkban, az másutt is ismeretes, nagyobb civilizációkban is. Minden betű ólomból, anyagból van s az anyag nehéz és törékeny, míg a lélek fénye, az erkölcs, tragikusan tiszta, önzetlen szenvedély ajándéka. Hogy nem áll az erdélyi betűnyilvánosság föladata magaslatán, az természetes, mert emberek csinálják és pénzbe kerül. De hogy mennyivel több mártirja van, mint bármely egyéb közületeinknek, azt csak a vak nem látja! Azonban minden hitből az emberek száján hitel lesz s ez a világias, ez a reklám-fogalom az, ami megtéveszti a tiszta erkölcs nevében aggodalmaskodókat.

Itt van mindjárt a fölkapott gazdasági hurrá, mely betölti közéletünket. Éppen olyan kár volna ellenszegülni, mint amilyen hiba volna elhallgatni bíráló véleményünket, hogy ezen a területen kevesebb lárma és több cselekedet kell még. A trágya penetráns és hasznos, de nem tévesztendő össze sohasem a lélek élesztőjével, az erkölccsel, mely népünk lelki kenyere formássá keleszti. Nem is félek attól, hogy értelmiségünknek gazdasági tájékozódása rovására lenne majd lelki táplálkozásának. Inkább azt hiszem, hogy e Trianon utáni második kisebbségi lépésünk után elfordul népünk figyelme a betű sallangjaitól, túlhajtott dilettantizmusunktól, jubiláló önlelkendezésunktől, meddő virtuskodásainktól, melyeket irodalmunk ocsuja, az ihaj-csuhaj romantika erényeknek szépített ízlésünkben, egyszóval: nagykorú lesz ez a nép, ha gazdaságilag lábbaáll és mákony helyett a vallást, tehetetlenségi nyomatók helyett a mozgás erélyét, végül széplelkű fecsegés helyett sorsirodalmat fog megkívánni. Igaz, a magyar is anyagias és földhözragadt, mint minden nép, amelynek mély gyökerei vannak egy talajban. De éppen azért irodalom az írás, és szellem az erkölcs terjesztője, hogy megafonba mondja útmutató igéit és ne hagyja, hogy a magyar összetévessze szívét a gyomrával, agyát meg a genitáliáival. Kemény korokban küzdelmesen komoly az írás szava s kicsoda irodalom az, mely elbitangol népének lelki kormányrúdjá mellől?!

Mert irodalom és gazdaság együttjár, mint lélek és test ezen az ismeretlen földgolyón. Mindkettő ápolása kultúra, csak a kettőnek összezavarása: politika. Fiatalabb és műveltségben hiányosabb íróinknál irodalompolitika. Minden író a nyugtalanságának énekese s írója válogatja, hogy melyiké nő országossá! Az első nemzedékből könnyen mutathatnák azokra az írókra, akik céltudatosan, bár mindig művészi eszközökkel, sugallták népükre sugallatukat. A második nemzedék, melyet a »népvalóság« balfefejezésével csálnak el az irodalom művészi sinequaononja mellől, csak egy divat, egy hasznos korkövetelmény megfakulása után tanulja meg saját kárán, hogy művészi erkölcsét ne a néptől, hanem legjobb magából alakítsa ki. Ijesztő: eddig szinte csak egyetlen falukutató maradt meg művészek, Illyés Gyula, – mivel már e társadalomtudományi árnyékolás előtt is művész volt. Nem a tárgy teszi az embert értékes íróvá, hanem az író teszi a tárgyat értékessé. A művészetnek a legnagyobb erkölcstelensége, ha, mint a cigány, a fogyasztó rendelését fontosabbnak tartja művészfüle, lelkiismerete parancsánál. Ha a koreszmét csak divatból s nem elragadtatásból követi.

Nem vád ez, csak magánvélemény. És félelem attól, hogy minden száraz egyke-statisztika regénybe kívánkozik. Amint egykor csak minden tízezredik március tizenötödiki hazafias ódának volt köze az irodalomhoz, most is csak kevés falupapírt lehet művészi mérlegre tenni. És jó volna, ha ezt a műfajt sürgősen átutalnák az E. M. E. vagy E. M. K. E. valamelyik tudományos fiókjához, mely kellő apparátussal és az eddig

már jelentkezett komoly tollakkal végeztetné el ezt a leghasznosabb nemzeti munkánkat: az erdélyi magyar élettér szociológiai földolgozását. Az írók a nép mindenesei, de nem minden írásuk irodalom, pláne művészet! Különbön nem lehet eléggé megdicsérni – a művészi legszigorúbb szempont elhanyagolásával – fiatal íróink eddigi ilyen természetű teljesítményét: puritán segíteni-akarásukat és illuziótlan igazmondásukat. Ebben áll erkölcsi pluszuk az első nemzedék fölött, melynek nem volt első elve a józanságra való törekvés. Kérdés azonban, hogy a költőálmom nem lesz-e holnap hasznosabb igazság, mint a most kezdődő szükséglet-ihletés, a korparancs, melynek teljesítése után előtérbe kerül megint az írás örökös, nemzetépítő szépsége. Az egyén halhatatlanabb, mint a kor, mert utóbbi csak elvont fogalom.

Ez a mostani nemzedékvita a transszylvan teendők körül fölveteti velünk a kérdést: van-e erkölcsi tartalma az erdélyiségnek, melyet némelyek fantomnak, mások politikumnak, az én nemzedékem azonban Erdély humán ingerének, közép európai erjesztőjének tartott. Fehérnek, egészségesnek, mint a yoghurtot, a sovinizmustól megrontott gyomor egyetlen diétájának. A szász írók úgy fogalmazták meg a transszylvánizmust, hogy az nem egyéb türelemnél, mellyel a szomszédot érvényesülni hagyjuk. Den Nachbar gelten lassen. Egy román szellem meg azt mondta transszylvánizmusnak, hogy nem az a legnagyobb román hazafi, aki a legnagyobb követ tudja a szomszéd kertjébe hajítani. Lám, a transszylvánizmus erkölcsének mennyi baja van a szomszédokkal! A szomszéd fontosabb, mint a rokon: ha baj van, előbb segíthet, ha meg civakodik, pör és pokol lehet az életünk. Csakis többnyelvű ország hétköznapijain fejlődhetett ki ilyen gyakorlati bölcsesség. Azért humoros, mikor az erdélyiséget papírbölcsületnek, szoba-ábrándnak bélyegzik. Erkölcsiekben pedig éppen egy fokkal nehezebb, mint az egynyelvű országok közlekedése, mivel arra a föladatra fokoz föl, hogy a másnyelvűek igényeit is észrevegyük és a magunkéival egybevevessük: az erdélyi magyar a román és a szász ismerete után is magyar marad, becsüli a más erkölcsét, de a magáét folytatja. Próbáltabb azért a magyarsága, épenúgy, mint az olyan erkölcs értéke, melyet másokéval összehasonlítottunk.

De a türelemnél is fontosabb talán a szakadatlan verseny-érzet, melyet három nép egymás mellett való életküzdélme már a zsenge erdélyi gyermekben is kifejleszt. Feladatokat érző ifjúságunk öntudata, vagy már tudatalattija is versenyre van beállítva s a jövőbe néző ifjú nemcsak mint egyén, hanem mint egy nemzet tagja is elveti a tunyaságot. Nemcsak a sportteljesítmények és a szellemi erőfeszítések terén, hanem az erkölcs aktív megvalósításában is látok serkentő hatást az erdélyiségben. Az ember Erdélyben nemcsak jó akar lenni, hanem jobban szokott pirulni, ha valamelyik magyar etikai értékünkről derül ki a fogyatékosága. Még az is bánt és lehangol, ha egy magyar szövetkezet nem prosperál. Erdélyen kívüli ifjúságomban nem is törődtem effélével. Most törődöm, követelőbb,

igényesebb vagyok, ha ilyenekről van szó és ingerlékenyebb, ha valahol megneszelem a gáncsvetést. A marosvásárhelyi kultúrszakosztály vezetésekor észrevettem abban a kis nemzeti közület-életben, hogy tagjainak erkölcsi mérlegelő hajlama megnőtt, a fiatal emberek keményebbek lettek, néha könyörtelenebbekké és a kisebbségi sorsban fejlődő hiúságukban magukkal és másokkal szemben követelőbbekké. Ime a közületi munkatervet szülő becsvágy magyarító és purifikáló kedve és a közös végrehajtó erő erkölcsnevelő hatása! Némelyik ifjú olyan lett, mint egy közszemlére kitett moralitás, úgyhogy félni kezdett tőle a kisebbségi élet minden apró parazitája.

Ez a folyamat persze bizonyos egyöntetűséget, lelki egyenruha-félét szab ki a nemzetiségben. A szászok irodalmából is kiolvastam ezt az erkölcsi nivellálást és szellemi limitet, aminek nemcsak előnyei vannak, hanem hátrányai is. A kisebbségi élet, akármilyen demokratikus, összefogó célzatában korporációs alakulatoknak is kedvez, ami a nagyság szabad keletkezésének legfenyegetőbb akadály. Tehetség-termelő ez a szűkös országrészi együttes, ez a szomszédoló népiség, de benne nemcsak a pletyka, hanem a céhszerűség is megölheti azt, ami több, mint tehetség. A géniusz nagy fiaira gondolok, akik elvérezhetnek e kisszerűségben. »Je gelehrter, umso verkehrter!« – mondják a szászok és züllésnek eresztik, vagy a birodalomba kényszerítik nyugtalankodó nagyjaikat. Festőiket, íróikat hallottam panaszkodni, de nagyiparosaikat és jómódú gazdáikat ilyen szempontból nem. Ahogy most olvastam Tamás Mihály cikkében: a felvidéki magyar politikus zseny legyintett, hogy az irodalom fölösleges a magyarnak, csak a zsidóknak való.

De mire való volna az egyház, iskola és a hitépítő belmissziónk, ha nem arra, hogy ápolja és megtartsa a magyar lélekben is néha elszunynyadó gyöngédséget. Mert a műveltség a föld porából kikelt emberállat gyöngédsége, az isteni benne. Szellemi életünk erkölcsi alapjait hol keressük elsősorban, ha nem az egyházban és környékén? Nem mintha etikai kirkatnak nézném csupán az egyházat. Én az egyházi műveltségben, egész magyar keresztyén neveltetésünkben, iskolában és intézményeinkben elérőnek érzem a modern ember metafizikai vágyát, a civilizációnkat és a haladásért forrongó legjobbainkat is. De jaj volna, ha mitoszunk és földhözköttöttségünk ellenmondana egymásnak! Most olvasok egy Ázsiáról szóló könyvet és abban találtam egy félelmetes példát: Indiában a hindu, a kínai, a szovjet és az angol-keresztyén mitosz összehasonlításából a keresztyén jön ki a legrosszabbul. Mert ott ő az elnyomó emberpéldányok, sőt nemzet és faj vallása, tehát csak gyűlöletet ébreszthet a hittételek és vallóinak ellenmondása; a tettetés vallásának mondhatja minden bennszülött agitátor. Nálunk a keresztyénségnek jóval könnyebb a szerepe és beleszólása nemzeti dolgainkba.

Bele is szól immár minden vonalon. Annyira, hogy már elég erős a követelésre, hogy az erkölcs nemcsak önmegtartóztatás, hanem állásfogra-

lás is. Nemcsak puhán jó keresztényeket akar látni, hanem a jóság aktív jellemeit is. Társaságban beszélték nekem, hogy egy vásárhelyi ügyvéd nem keresett semmit, de most kapott egy csődöt, mely havonként tizenöt-ezer lejt hoz neki. Erre megjegyeztem, hogy nekem csak hatezer lejem jár havonta.

– Igen, de te egy jelentéktelenebb csődöt likvidálsz! – mondta féltréfásan egy fiatalember. Ekkor olyan viharosan támadtak reá, hogy alig tudott békésen kibontakozni a helyzetből: nem csőd, amit mi szorgálunk, hanem virágzásnak induló nemzeti közügy! És akik vezetik erdélyi magyar kultúránkat, még legrosszabb álmaikban sem gondolnak a csödre.

Akik hozzászólnak ezekhez a kérdésekhez és a reájuk adott feleleteimhez, azoknak figyelmébe ajánlom a Bánk bánban is kifejezett nemzeti hibánkat: mellébeszélést. Bánk a maga indulatát tördeli elé banki szívéből, s vele szemben Tiborc a magyar jobbágy mélyvilágát kesergeti el. Egymás mellett elbeszélnek és ez a legvésztjósóbb ebben a megrendítő párbeszédben. Erdélyi magyar intézményeinkben, egyházunkban is, gyakran hallom ezt a tragikus mellébeszélést! Alighanem székely történelmi hagyomány ez, mely kitűnő védelmet nyújt az ellenség ellen. De nem épen a legdíszesebb erkölcsi menlevél saját faja mindennapi életében. Vitában meg eleve biztosítja az eredménytelenséget. Azért, hogy ne kerüljek magam is ilyen székely gyanuba, röviden összefoglalom ezt a kifogyhatatlan témát, melyet inkább csak körülbeszélhettem:

Az erdélyi magyar nemzetiség erkölcsének szellem a türelem. De szellemének erkölcsé csak a türelmetlenség lehet! A verseny legnemesebb izgalma, a kompenzálás, hogy bár nemzetiség, tehát csupán néptöredék a népünk itten, azért Isten és bármely többségi nép előtt egész és hibátlan magyar. Egyénileg elvárunk és elbírnunk minden kritikát, mivel az egyén könnyen megjavulhat. De közületeink kívülről való ócsárlását nem fogadjuk el senkitől. Ebben a türelmetlenségünkben éljük ki a magyar művelődés, az egyetemes magyar lélek együvé tartozását. A magyar ifjúság, mely most kezdi nyílt arcát mutatni a történelemnek, máris türelmetlenebb, mint az én nemzedékem. Falumunkája, Vásárhelyi találkozója, régebbi és új folyóiratai és folytonos IKE-konferenciái, lelkigyakorlatai lázas tünetei a megújulás vágyának. Mi tanácsot adhat neki egy tegnapi nevelésű, de a mában is a jövőnek élni szerető lélek? Talán csak annyit, hogy ne mondják az én ifjú-keresztény testvéreim annyiszor: »Trianon után«! Így és ezt mi már végleg elkoptattuk, ennek a szólamnak nincsen már hitele. Hanem mondjátok folyton azt, adjatok nevet annak, ami előtt álltok, ami felé haladtok, vagy aminek vonzása előbbre visz benneteket. Mit tudom én, hogy fogjátok hívni?!

Ezelőtt két, vagy három esztendővel járt nálam egy svéd ifjú Upsalából. Egy fejjel volt épen nagyobb nálam. Mind panaszkodott nekem a norvégekre. Félbeszakítottam ezt a nekem érdektelen panaszát és félig gúnyosan kérdeztem tőle:

— Kedvesem, ti vagytok a világ legműveltebb, első népe. Nektek még a germánok és a brittek sem imponálnak. De hogy élhettek ott annyira északon, abban a reménytelen lelki éghajlatban, egy alabástrom ég hideg szelei alatt? És igaz, hogy amilyen kiválóak vagytok, mégis csak két és fél millióan svédkedtek ott az Ulfilas gót Ezüst kódex-e körül? Hogy lehet kiváló ilyen kicsi nép?

A svéd ifjú mosolygott:

— Csakis ilyen kicsi nép lehet kiváló! Nagy népek lelkét betölti a hatalom vágya. A kicsi népek ráérnek emberek lenni.

MOLTER KÁROLY